

Ivana Zagorac

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR–10000 Zagreb
izagorac@m.ffzg.hr

Kant i Philanthropinum

Podrška inovativnim odgojnim praksama

Sažetak

»Nikakva polagana reforma, nego brza revolucija«, angažirano piše Immanuel Kant 1777. godine u svojem zagovoru obrazovnih promjena. Za početak promjene potrebna je samo jedna škola zasnovana na filantropskim (njem. *Menschenfreunde*) postavkama, koja će, osim djece, odgajati i nove nastavnike u skladu s progresivnim odgojnim idejama, ističe Kant. Kantov zagovor nije samo pusta želja za nekim dalekim budućim promjenama. Nova škola, nazvana Philanthropinum, nedugo ranije započela je s radom u gradu Dessau u inicijativu Johanna Bernharda Basedowa, a Kant postaje njenim neslužbenim promotorom. U javnim glasilima poziva na podršku školi, posreduje pri upisu djece svojih prijatelja u Philanthropinum, svojim bivšim studentima piše preporuke za nastavnički posao, za svoja prva predavanja iz pedagogije koristi udžbenik Basedowa, a u svojim spisima, predavanjima i privatnim pismima ističe značaj te male škole. Što je u organizaciji Philanthropinuma i odgojnim idejama njena osnivača Basedowa toliko oduševilo poslovično suzdržanog uglednog filozofa? U ovom se članku razmatraju razni aspekti Kantova angažmana te njegovi stavovi o inovativnim odgojnim praksama.

Ključne riječi

Immanuel Kant, Johann Bernhardt Basedow, Jean-Jacques Rousseau, negativni odgoj, Philanthropinum, predavanja iz antropologije, *Über Pädagogik*

Uvod

Krajem prosinca 1774. godine u gradu Dessau u Njemačkoj otvorena je mala škola nazvana »Škola filantropije« (njem. *Schule für Menschenfreunde*), koja će postati poznata kao Philanthropinum.¹ Prvu generaciju činilo je samo troje učenika, od kojih je jedna učenica bila kći Johanna Bernharda Basedowa, osnivača škole. Događaj je to koji bi se mogao činiti sporednim u životu Immanuela Kanta, tada već uglednog königsberškog filozofa, udaljenog 800 kilometara od Dessaua. Ta će škola, međutim, na neočekivan način razotkriti Kantovu snažnu zainteresiranost za pitanja odgoja, obrazovnih institucija, ali i uloge samih nastavnika.

1

Osnivač Johann Bernhard Basedow u Leipzigu tom prigodom objavljuje spis naslovljen *Das in Dessau errichtete Philanthropinum, Eine Schule der Menschenfreundschaft und guter Kenntnisse für Lernende und junge Lehrer, arme und reiche; Ein Fidei – Commiß des Publicums zur Vervollkommnung des Erziehungswesens aller Orten nach dem Plane des Elementarwerks*, Crusius, Leipzig 1774. Grad Dessau danas je Dessau-Roßlau u Saskoj. Valja napomenuti da je škola

Philanthropinum proizašla iz šireg filantropskog (njem. *Menschenfreunde*) pedagoškog reformatorskog pokreta 18. stoljeća u Njemačkoj, temeljenog na Lockeovim i Rousseauovim odgojnim uvidima, u kojemu je Johann Basedow imao značajnu ulogu. Nakana škole Philanthropinum bila je ne samo odgajati i obrazovati djecu prema filantropskim principima nego i stvarati nove učitelje koji će te principe širiti dalje.

U ožujku 1776. godine, tek nešto više od godinu dana nakon skromnih početaka škole, Immanuel Kant u novinama *Königsbergische gelehrte und politische Zeitungen* objavljuje vrlo angažirani tekst u kojemu poziva sve filantropie da se koliko god mogu skrbe o ovoj školi i rade na njenoj zaštiti. Godinu dana kasnije u istim novinama ističe da je aktualan pristup odgoju i obrazovanju posve neprikladan te da ide nasuprot ljudske prirode. Škola Philanthropinum, nastavlja tom prilikom Kant, ključna je škola koja ima potencijal pokrenuti nasušno potrebne promjene u obrazovanju. Kantova promocija ideja na kojima se osniva Philanthropinum ovdje ne staje. Pored javnih istupa, Kant i u svojim predavanjima iz antropologije i pedagogije, kao i u privatnoj korespondenciji u više navrata, ističe tu školu i hvali njene postavke. Uz to, svojim bivšim studentima piše preporuke za nastavnički rad u Philanthropinumu, a pomaže i oko upisa djece svojih prijatelja u školu. Svojim autoritetom i ugledom Kant podržava i promiče obrazovne nazore na kojima počiva Philanthropinum. Intenzitet tih njegovih privatnih i javnih istupa treba promatrati i pod vidom činjenice da se ovdje radi o 1770-im godinama, odnosno o tzv. »tihoj dekadi« u Kantovu životu. On je, naime, u tome razdoblju napisao tek nekoliko eseja i razmjenjivao relativno malo pisama, ponajviše sa svojim nekadašnjim studentom Markusom Herzom. Kant je upravo u jednom pismu Herzu 1772. godine naznačio što se zbiva u samonametnutoj tišini: radilo se naime o promišljanjima koja će u konačnici dovesti do »kritičkog zaokreta« u njegovoj filozofiji² i rezultirati nizom objavljenih spisa tijekom narednoga desetljeća, počevši od prvog izdanja *Kritike čistog uma* 1781. godine. Tišinu će Kant prekidati rijetko, a Philanthropinum će očito biti vrijedan angažmana. Kako proizlazi iz njegovih zapisa, Kant je uvjeren da je Philanthropinum škola koja posjeduje snažan potencijal za promjene paradigme obrazovanja koje je nužno podržati. Pitanje kojim se ovdje bavim glasi: što je toliko oduševilo Kanta vezano uz školu Philanthropinum i njena osnivača Johanna Basedowa?

Inovativni odgojni pristupi: Rousseau, Basedow, Kant

Da se doista radilo o neskrivenom oduševljenju pokazuju i sljedeće Kantove riječi:

»Sadašnji institut Basedowa prvi je koji je usklađen sa savršenim planom odgoja i obrazovanja. Radi se o najvažnijem fenomenu koji se pojavio u ovome stoljeću, a koji je usmjeren poboljšanju usavršavanja humaniteta. Sve škole na svijetu poprimit će drugačiji oblik, a ljudska će rasa biti oslobođena od ograničenja dominantnog oblika školovanja.«³

Takav je entuzijazam u pogledu usavršavanja humaniteta kod Kanta izazvao možda još jedino Rousseauov *Emile*, prvi put objavljen desetak godina prije otvaranja škole Philanthropinum (1762.). U tom kontekstu, Kantova reakcija na projekt Johanna Bernharda Basedowa (1723. – 1790.) ne čudi, s obzirom na to da Basedow i Rousseau umnogome dijele antropološke i odgojne nazore, koje prihvaća i Kant. Štoviše, u svojem poznatom spisu *Methodenbuch*⁴ Basedow opširno citira iz Rousseauova *Emila*. Napominje da je od »mudrog Rousseaua« preuzeo ono što mu se čini korisnim i što je Rousseau objasnio bolje nego što bi to Basedow sâm mogao. Takvo je oslanjanje na Rousseaua, s jedne strane, vrlo vjerojatno odgovaralo Kantu, koji je u projektu Basedowa prepoznao oživotvorenje mnogih ideja o odgoju koje je podržavao. S druge strane, neki su kritičari zbog toga Basedowa proglasili pukim pratiteljem Rousseaua, bez izvornih doprinosa. Robert Louden je, međutim, demonstrirao da je Basedow neke od svojih ključnih teza formulirao znatno

prije objave Rousseauova *Emila*, još dok je radio kao privatni učitelj.⁵ Naime, Basedow je važno iskustvo u novom pristupu odgoju i učenju stekao još kao učitelj dječaku Josiasu von Qualenu, s kojim je proveo tri godine. To je iskustvo uvjerilo Basedowa da se i dalje želi baviti inovativnim odgojnim i obrazovnim metodama, što je pokazao već i izborom teme za svoju magistarsku tezu koja se bavila novom metodom odgoja dječaka, obranjenju 1752. godine.⁶ Louden uočava da je Basedow već tada – čitavo desetljeće prije objave Rousseauova *Emila* – teorijski i praktično prihvatio neke od pedagoških ideja koje će kasnije Rousseau popularizirati. Basedowljevo opsežno navođenje Rousseaua u spisu *Methodenbuch* tako je možda jednostavno bilo iskaz divljenja i počasti uglednom autoru s kojim je dijelio filozofijske stavove.⁷

Poznato je da je i Kant iskazivao slaganje s nekima od inovativnih Rousseauovih pedagoških ideja. U svojim predavanjima iz antropologije – a u nastavku na gornji citat – opisuje Rousseaua kao suptilnog Diogena, koji je usavršivost smjestio u jednostavnost prirode, zaključujući da odgoj (njem. *Erziehung*) mora biti negativan.⁸ Kant tom prilikom ističe da ljudska bića, s obzirom na to da imaju razum, nužno moraju biti poučavana, za razliku od životinja koje djeluju prema instinktima. Dobar način poučavanja jest onaj koji prati prirodan razvoj, odnosno koji ne nameće instrukcije, s neprikladnim metodama i u neprikladnoj dobi djeteta. Ljudska bića, za razliku od životinja, imaju um koji je potrebno disciplinirati, što se čini odgojem i učenjem. Kant, nadalje, ističe da učenje treba uskladiti s prirodom pa tako, primjerice, strane jezike treba učiti na jednak način kao i materinski jezik, bez prisile i inzistiranja na »gramatičkoj metodi«. Djeca moraju biti aktivna, treba im omogućiti vrijeme za slobodnu igru i boravak na otvorenom, bez obzira na vremenske uvjete, da bi se naviknula i očvrstnula. Na tragu Rousseaua, Kant zaključuje da je prvi odgoj usmjeren razvoju svijesti i rezultira djetetom koje je nalik uličnom mangupu. Fini maniri dolaze kasnije i dijete ih lako usvaja, pod uvjetom da je prethodno razvilo karakter. Ako djeca imaju priliku biti djeca, onda imaju šansu razviti karakter, što se ne događa ako ih prerano utegnemo u neodgovarajuću odjeću, podučavamo ugladenosti i prisiljavamo da se ponašaju kao odrasli. Za razliku od tipičnih i neodgovarajućih odgojnih pristupa, u školi

2

Jennifer Mensch, »The Key to All Metaphysics: Kant's Letter to Herz, 1772«, *Kantian Review* 12 (2007) 2, str. 109–127, doi: <https://doi.org/10.1017/S1369415400000923>.

3

Immanuel Kant, *Lectures on Anthropology*, prev. i ur. Robert B. Louden et al., Cambridge University Press, Cambridge 2012., str. 250 (*Friedländer* predavanja, Kantova predavanja iz zimskog semestra 1775. – 1776., 25:723). Svi prijevodi su autoričini.

4

Johann Bernhard Basedow, *Das Methodenbuch für Väter und Mütter der Familien und Völker*, Cramer, Bremen – Altona ¹1770., ²1772., ³1773. (Fritsch, Leipzig i Dessau).

5

Robert B. Louden, *Johann Bernhard Basedow and the Transformation of Modern Education. Educational Reform in the German Enlightenment*, Bloomsbury Academic, London 2022., str. 2, 61, 110.

6

Inusitata et optima honestioris iuventutis erudiendae methodus, obranjena 1752. godine na Sveučilištu u Kielu.

7

R. Louden, *Johann Bernhard Basedow and the Transformation of Modern Education*, str. 110.

8

I. Kant, *Lectures on Anthropology*, 25:724.

Philanthropinum, ističe Kant,⁹ provodi se »prirodan« način učenja koji je snažno obilježen »negativnim« modelom odgoja.

Pozivanje na »negativan odgoj« pronalazimo i u Kantovim predavanjima iz pedagogije gdje ga se objašnjava kao pristup koji ništa ne dodaje, nego ostavlja prirodu neuznemirenom.¹⁰ Kant na više mjesta u ovim predavanjima navodi da je negativan odgoj odgovarajući pristup u ranom odgoju te se poziva na Rousseaua kao autoritet u naprednim pedagoškim idejama.¹¹ Za Rousseaua, negativan odgoj »ne sastoji se u poukama o vrlini i o istini, nego u čuvanju srca od mana i u čuvanju duha od zabluda«. ¹² Iskazuje se kao zaštita odgajnika od svih negativnih društvenih utjecaja koji djetetu podložnom impresijama usađuju pogrešna mnijenja i oformljuju njegov društveni karakter nauštrb otkrivanja prave naravi; on štiti dijete od prebrzog odrastanja u društvenu jedinku koja svoj identitet gradi kroz uspoređivanje s drugima umjesto jačanja vlastitih snaga i poznavanja svojih potreba.

Iz drugih Kantovih djela posebno se ističe njegov komentar u *Antropologiji u pragmatičnom pogledu* (1798.) u kojemu navodi da Rousseau nije zapravo želio povratak čovjeka u prirodno stanje, nego pogled na prirodno stanje iz trenutačne situacije. Rousseau je pretpostavio, navodi Kant, da je ljudsko biće dobro po prirodi, ali na negativan način u smislu »da nije zao sâm po sebi i s namjerom«, nego je samo u opasnosti da bude inficiran i uništen zlom ili neodgovarajućim primjerima. U ljudskom biću nalazi se klica dobra, slaže se i Kant, no njegov razvoj može skrenuti nasuprotno svojoj svrsi, što on oprimjeruje navođenjem izmanipuliranog religijskog odgoja u kojemu vlast koristi religiju za uspostavljanje svojega autoriteta.¹³ I dok je Rousseau slavno tvrdio da su neodgovarajući društveni utjecaji krivi za sve mane čovjeka, Kant ukazuje na izvjesnu ljudsku tendenciju k iskvarenosti na koju se mora utjecati pažljivim i promišljenim odgojem: onim koji koristeći ograničenja i prisilu kultivira ljudsku slobodu.¹⁴ Najveći je izazov odgoja kako postići ravnotežu između nužne prisile, s jedne strane, i slobode kojoj ljudska bića streme, s druge strane, odnosno kako pedagoške ideje prevesti u praksu odgoja. Rousseau, kako je poznato, nikada nije sâm pokušao ostvariti svoj odgojni projekt. Basedow je u Dessauu pokušao upravo to: pretvoriti inovativne pedagoške ideje u stvarnost nove škole. Kantu se tako nenadano ukazuje prilika podržati takvo nastojanje i on to svesrdno čini.

Kantova predavanja iz pedagogije

Osim pohvale pedagoškim idejama na kojima je zasnovan Philanthropinum u svojim predavanjima iz antropologije, Kant je školu komentirao i u svojim predavanjima iz pedagogije. Radilo se o kolegiju koji je uveden uredbom kojom se željelo dodatno obrazovati buduće nastavnike. Predavanja su bila javna, dakle, besplatna za slušateljstvo, za razliku od uobičajenih privatnih predavanja koja su studenti plaćali. Kao predavači na kolegiju iz pedagogije ciklički su se izmjenjivali nastavnici pa je tako Kant držao nastavu u četiri navrata.¹⁵ U redu predavanja u semestrima kada je kolegij predavao Kant, on je naveden na sljedeći način:

- zimski semestar 1776./1777. godine: »Collegium praedeutico-practicum publice habebit P.K.« – Kantova zabilješka ovog kolegija glasi: »Scholastico-practicum über Basedows Methodenbuch«;
- ljetni semestar 1780. godine: »Paedagogicum ad compendium D. Bock horis et dd. determinandis praecepto publice habebit P. Kant.«

- zimski semestar 1783./1784. godine: »Collegium paedagogicum VII-VIII matut. d. Sat. publice instituet P. K.«;
- zimski semestar 1786./1787. godine: »Paedagogices praecepta ad Boki-um d. Sabb. h. VII publice dabit K.«.¹⁶

Ove su zabilježske značajne za sagledavanje Kantova stava spram inovativnih odgojnih metoda koje promovira Basedow i važnosti njihova prenošenja budućim nastavnicima. Naime, u prvom ciklusu predavanja iz pedagogije još nije bilo propisanih udžbenika pa je Kant imao slobodu izbora nastavnog materijala koji mu se činio odgovarajućim za obrazovanje budućih nastavnika. On bira *Methodenbuch* Johanna Basedowa. *Methodenbuch* zajedno s udžbenikom *Elementarwerk*¹⁷ predstavlja najznačajniji i najpopularniji spis Basedowa, inače jako plodnoga autora vrlo bogate bibliografije. Takav Kantov izbor ne čudi s obzirom na to da je, kao što smo vidjeli, nedugo ranije u svojim predavanjima iz antropologije pohvalno govorio o projektu Basedowa. Izgubljen je podatak o tome koje je izdanje *Methodenbuch* Kant koristio,¹⁸ no poznato je da je već u sljedećem ciklusu predavanja koristio drugu knjigu, tek objavljeni udžbenik svojega kolege Bocka,¹⁹ koji je u međuvremenu postao službeno propisanom literaturom za kolegij iz pedagogije.

9

Ibid., 25:724–25:725.

10

Immanuel Kant, »Lectures on Pedagogy«, prev. Robert B. Loudon, u: Günter Zöllner, Robert B. Loudon (ur.), *Immanuel Kant, Anthropology, History and Education*, Cambridge University Press, New York 2007., str. 437–485 [9:437–499], ovdje 9:459. U radu koristim ovo izdanje Kantovih predavanja o pedagogiji.

11

Usp. npr. I. Kant, »Lectures on Pedagogy«, 9:452, 9:461, 9:462.

12

Žan Žak Ruso [Jean-Jacques Rousseau], *Emil ili o vaspitanju*, prev. Dušan Tamindžić, Valjevo, Beograd 1989., str. 80.

13

Immanuel Kant, *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, prev. i ur. Robert B. Loudon, Cambridge University Press, New York 2006., 7:326–327, 7:332–333.

14

I. Kant, »Lectures on Pedagogy«, 9:453. Detaljnija analiza Kantovih stavova o Rousseauovim idejama nadilazi okvire ovoga rada.

15

Možda i u pet navrata, no o tome postoje neusklađeni podaci. Usp. »Pedagogy«, *Kant in the Classroom. Materials to aid the study of Kant's lectures*. Dostupno na: <https://users.manchester.edu/Facstaff/SSNaragon/Kant/Lectures/lectureslistdiscipline.htm> (pri-
stupljeno 11. 3. 2024.).

16

Ibid. Usp. Werner Stark, »Immanuel Kant's *On Pedagogy*: A Lecture Like Any Other?«, u: Robert R. Clewis (ur.), *Reading Kant's Lectures*, De Gruyter, Berlin – Boston 2015., str. 259–276.

17

Das Elementarwerk. Ein geordneter Vorrat aller nötigen Erkenntnis zum Unterrichte der Jugend von Anfang bis ins akademische Alter; zur Belehrung der Eltern, Schullehrer und Hofmeister; zum Nutzen eines jedes Lehrers, die Erkenntnis zu vervollkommen, 4 sv. (1774.; drugo izdanje iz 1785. uključivalo je ilustracije Daniela Chodowieckija).

18

Robert Loudon, autor koji je ekstenzivno prevodio Kanta na engleski i pisao o Kantovim odgojnim stavovima, pretpostavlja – doduše bez naznačenih argumenata – da se radilo o trećem izdanju *Methodenbuch* koje je bilo pretisak drugog izdanja. Robert B. Loudon, »'Not a Slow Reform, but a Swift Revolution'. Kant and Basedow on the Need to Transform Education«, u: Klas Roth, Chris W. Surprenant (ur.), *Kant and Education. Interpretations and Commentary*, Routledge, New York – London 2012., str. 39–54, ovdje str. 40.

19

Friedrich Samuel Bock, *Lehrbuch der Erziehungskunst zum Gebrauch für christliche Eltern und künftige Jugendlehrer*, Königsberg 1780. Usp. »Pedagogy«, *Kant in the Classroom*; R. Loudon, »'Not a Slow Reform, but a Swift Revolution'«, str. 40.

Napomena o literaturi koju je Kant koristio za svoja predavanja iz pedagogije značajna je za sagledavanje sadržaja Kantova najpoznatijeg spisa koji se izrijekom bavi odgojem, *Über Pädagogik*. Ovu zbirku Kantovih zabilježaka za predavanja iz pedagogije uredio je njegov negdašnji student Friedrich Theodor Rink i objavio godinu dana prije Kantove smrti.²⁰ Iako se radi o vrlo čitanom spisu, vjerojatno najpopularnijem kada su u pitanju Kantova predavanja,²¹ *Über Pädagogik* daleko je od izbrušenog sadržaja karakterističnoga za spise koje je Kant sâm uredio i pripremio za objavljivanje. U najkraćim crtama, *Über Pädagogik* mogao bi se opisati kao optimistično orijentiran i entuzijastičan, no ipak nesustavan i povremeno repetitivan skup filozofskih uvida o odgoju, s ponekim praktičnim savjetom. Razlog nesustavnosti nalazi se u činjenici da je spis rezultat Rinkova pokušaja uređivanja Kantovih zabilješki koje je on prema svojem običaju vodio na komadićima papira (njem. *einzelne Papierschnitzel*).²² Originalni materijal izgubljen je, a time i mogućnost sagledavanja Rinkovih intervencija u Kantove zabilješke, što na koncu ne ostavlja značajnijeg prostora za moguću rekonstrukciju Kantova spisa o odgoju. Izgubljeni su i primjerci knjiga Johanna Basedowa i Samuela Bocka koje je Kant koristio za predavanja o pedagogiji, a koje bi mogle otkriti izvorne Kantove zabilješke. Nisu sačuvane ni bilješke Kantovih studenata s tih predavanja. Štoviše, iako je boravio na sveučilištu u vrijeme kada je Kant držao svoj zadnji ciklus predavanja iz pedagogije, izgledno je da Rink nije njima prisustvovao. Da jest, time bi se gotovo sigurno pohvalio u predgovoru²³ ili u svojoj biografiji, kao što se recimo pohvalio time da je bio čest gost na večerama u Kantovoj kući. Uz izostanak Kantova završnog uređivanja, ne treba zaboraviti ni to da su sama predavanja nastala kao rezultat službene uredbe te bila namijenjena široj publici, što je također moglo imati utjecaja na izabrane teme i pristup sadržajima. Spis *Über Pädagogik* tako zasigurno predstavlja važnu referencu u sagledavanju Kantovih misli o odgoju, no potrebno je uvažiti njegove specifičnosti. Tim više ne treba podcijeniti druge izvore, pogotovo one koje je Kant osobno pripremio za tisak. Kada je riječ o njegovoj podršci inovativnim odgojnim idejama, ovdje se izdvajaju dva eseja o Philanthropinumu koje je Kant objavio sredinom 1770-ih, usred »tihe dekade«.

Dva eseja o Philanthropinumu

Eseji su objavljeni u *Königsbergische gelehrte und politische Zeitungen* u ožujku 1776. i ožujku 1777. godine. U prvome eseju Kant²⁴ opisuje Basedowa, osnivača škole Philanthropinum, kao osobu koja se posve posvetila dobrobiti i usavršavanju ljudskih bića, a sada je ovdje – gotovo nenadano i kao rezultat velikog entuzijazma – škola koja odgovara prirodnoj, ali i građanskoj svrsi te koja će potaknuti dalekosežnu reformu privatnog, ali i javnog, građanskog života. Iz toga je razloga, ističe Kant, od iznimne važnosti da svaki filantrop, koliko god to može, skrbi o ovoj prvoj školi te da radi na njenoj zaštiti. Ono što zasigurno veseli sve »one koji žarko žele brzu ekspanziju dobra«,²⁵ nastavlja dalje Kant, jest činjenica da škola obrazuje i nove učitelje koji će dalje prenositi čovjekoljubivi (filantropski) način odgoja.²⁶ Kant poziva sve zainteresirane dobročinitelje da posjete školu i sami se uvjere u dobro koje ona čini; dojam će svakako biti snažniji nego kada se o školi čita iz izvještaja. Pored toga, Kant se obraća direktno i učiteljima kojima snažno preporuča Basedowljeve spise kao vodilju u njihovim vlastitim poučavanjima da bi ih učinili filantropskima. Kao što smo ranije vidjeli, on sâm poslušao je

vlastiti savjet i uključio, barem privremeno, Basedowljev *Methodenbuch* u svoju nastavu namijenjenu budućim učiteljima.

U ovom prvom eseju Kant posebno ističe nadolazeći datum u svibnju 1776. godine. Radi se o prosljeđivanju poziva koji je Johann Basedow bio oglosio u prvom broju biltena *Philanthropisches Archiv*, objavljenog 1. veljače 1776. godine. Tekst je bio naslovljen »Zaštitnicima humaniteta, posebno onima koji žele otpočeti s poboljšanjem škola te očevima i majkama koji žele poslati svoju djecu u Philanthropinum u Dessau«, a pozivao je sve zainteresirane da u razdoblju od 13. do 15. svibnja 1776. godine posjete školu.²⁷ Kant je očito

20

Immanuel Kant, *Über Pädagogik*, Friedrich Theodor Rink (ur.), Friederich Nicolovius, Königsberg 1803. Teško je odrediti kada su točno nastale Kantove zabilješke koje je Rink preuzeo. Po analizi Wenera Starka, najranije vrijeme nastanka je sredinom 1780-ih (W. Stark, »Immanuel Kant's *On pedagogy*«, str. 274).

21

Preveden je na više jezika nego bilo koja druga Kantova predavanja. Spis je posebno bio popularan među zagovornicima progresivnog odgoja na početku 20. stoljeća, a početkom 21. stoljeća ponovno privlači značajnu pažnju. Usp. Susan Meld Shell, »Reading Kant's Lectures on Pedagogy«, u: Robert R. Clewis (ur.), *Reading Kant's Lectures*, De Gruyter, Berlin – Boston 2015., str. 277–298, ovdje str. 277. U završnoj fazi pripreme ovoga teksta objavljen je i prvi cjeloviti prijevod na hrvatski jezik: Immanuel Kant, *O pedagogiji*, prev. Božo Dujmović, Naklada Breza, Zagreb 2024.

22

Usp. Robert B. Loudon, »Translator's Introduction«, u: Günter Zöllner, Robert B. Loudon (ur.), *Immanuel Kant, Anthropology, History and Education*, Cambridge University Press, Cambridge 2007., str. 434–436. Još i danas ne postoji ujednačen stav o tome koliko je Rink intervenirao u materijale. Usp. W. Stark, »Immanuel Kant's *On Pedagogy*«, str. 266–267. Stark spekulira da je i sâm naslov spisa Rinkov (*Über Pädagogik*), s obzirom na to da se u Kantovim djelima riječ *Pädagogik* rijetko navodi.

23

Rink u svojim memoarima navodi da je s Kantom dolazio u kontakt kao student na sveučilištu, a kasnije kao gost na njegovim večerama (*Kant in the Classroom*; također i W. Stark, »Immanuel Kant's *On pedagogy*«, str. 264). Pored predavanja o pedagogiji, Rink je uredio i Kantova predavanja iz *physische Geographie* (1802.) s kojima također treba oprezno postupati jer su temeljena na Kantovim zabilješkama koje je Rink nastojao osuvremeniti, te spis o napretku metafizike u Njemačkoj

nakon Leibniza i Wolffa (1804.) kojim je Kant odgovorio na poziv Berlinske akademije za natječaj za eseje na tu temu (međutim, nije ga poslao), a također je priredio i jednu od ranih Kantovih biografija.

24

Ovaj esej objavljen je nepotpisan, no Kantovo autorstvo dokazano je izvan svake sumnje: sačuvan je njegov rukopis nacrtu toga eseja, kao i pismo Wolkeu u Philanthropinum, u kojemu Kant navodi da pismu prilaže primjerak eseja objavljenog isti dan. Datum pisma Wolkeu i datum objave prvog Kantova eseja o Philanthropinumu se podudaraju. Drugi esej objavljen je s potpisom 'K'. Sadržaj objavljenog teksta te brojne reference na Kanta nedvojbeno čitateljima ukazuju da je autor ugledni profesor Kant. Usp. R. Loudon, »Translator's Introduction«, str. 98–99.

25

Immanuel Kant, »Essays regarding the Philanthropinum«, prev. Robert B. Loudon, u: Günter Zöllner, Robert B. Loudon (ur.), *Immanuel Kant, Anthropology, History and Education*, Cambridge University Press, Cambridge 2007., 2:445–2:452, ovdje 2:448.

26

Filantropske ideje karakteristične za prosvjetiteljstvo sadržane su u želji za unaprjeđivanjem društva kroz poboljšanje životnih uvjeta, pogotovo siromašnih i marginaliziranih skupina, kao i kroz promjenu paradigme odgoja. Zagovara se širenje obrazovanja s ciljem iskorjenjivanja nepravdi i praznovjerja, a stvara se i ideja o obrazovanju kao ljudskom pravu koje, uz pozitivan utjecaj na samog pojedinca, povratno utječe i na usavršavanje društva u cjelini. Filantropske odgojne ideje u užem smislu uključuju pozivanje na prirodu kao autoritet, usmjeravaju se na oblikovanje karaktera, a ne isključivo na stjecanje znanja, zatim na poduku iskustvom i angažiranjem osjetila, praktičan rad, te naglašavaju važnost motivacije učenika.

27

R. Loudon, »'Not a Slow Reform, but a Swift Revolution'«, str. 44–45.

došao u doticaj s tim biltenom, s obzirom na to da je naslov iz Basedowljeva poziva zabilježio na početku svojega prvoga eseja o Philanthropinumu. Želja osnivača Philanthropinuma bila je zainteresiranoj publici demonstrirati način na koji se s djecom radi u školi. Škola je u kratkom razdoblju povećala broj upisanih učenika,²⁸ a velika posjećenost oglednih dana ukazala je na značajan interes spram škole. Robert Louden prenosi zanimljiv detalj koji je ostao zabilježen nakon posjeta jednog znatiželjnika Philanthropinumu tom prigodom: Christian Heinrich Wolke, koji je u to vrijeme radio kao nastavnik u Philanthropinumu, a kasnije će neko vrijeme i voditi školu, kao materijal za raspravu s učenicima na oglednom satu izabrao je gravuru koja je prikazivala ženu pred porod. Izbor baš te teme očito se dojmio promatrača, s obzirom na to da je sliku detaljno kasnije opisao, kao i ozbiljan razgovor koji je Wolke tom prilikom vodio s učenicima. Čini se da je prikaz trudnice u pripremanju za porod bio kontroverznom temom za ono doba, pogotovo u nastavi,²⁹ pa izbor upravo tog prikaza za ogledni sat dodatno ukazuje na snažnu želju nastavnika u Philanthropinumu za otklonom od tradicije i obrazovnih konvencija. I Kant je velike nade polagao upravo u obrazovanje novog i naprednog nastavničkog kadra pa je čak uspješno preporučio jednog svojeg bivšeg studenta za posao u školi, a pisali su mu i neki drugi nastavnici iz Philanthropinuma, zahvaljujući mu na njegovu zagovoru škole.³⁰

Godinu dana nakon prvog eseja o Philanthropinumu, Kant u istim novinama ponovno hvali školu te ponovno nastupa kao *fund raiser*. Dok je prvi esej objavljen pred kraj semestra u kojemu je Kant svoja predavanja iz antropologije zaključio s pohvalom Basedowa i njegova instituta, drugi esej napisan je nakon završetka zimskog semestra u kojemu je Kant prvi puta predavao pedagogiju, i to uz Basedowljev *Methodenbuch*.³¹ Drugi esej o Philanthropinumu Kant otvara vrlo oštrm kritikom postojećeg obrazovanja koje je »ropski preuzeto iz starih navika i neprosvjedećenoga doba«. ³² Mi se rađamo kao životinjska stvorenja koja jedino putem odgoja postaju ljudskim bićima. No, učitelji su i sami iskvareni lošim odgojem i obrazovanjem, a postojeće škole i pristupi učenju rade potpuno nasuprotno prirodi, ogorčeno piše Kant. Takav odgoj i obrazovanje ne omogućuju iskazivanje predispozicija za dobro koje je priroda u nas usadila, stoga je potrebna odgojna metoda koja će biti mudro izvedena iz prirode same. Uzaludno je nadati se, nastavlja Kant, da će se škole pomalo mijenjati i postepeno približiti tom cilju. Obrazovne institucije nužno moraju biti transformirane ako želimo da potaknu ikakvo dobro, a i učitelji moraju steći novi odgoj (njem. *Bildung*). Rješenje je brza revolucija, a ne polagana reforma. Za početak, dostatna je samo jedna škola. Na sreću, takva model-škola već postoji, ističe Kant, a namijenjena je podjednako djeci i učiteljima koji će dalje širiti »istinsku odgojnu metodu« i stvarati dobre škole. Philanthropinum je, nastavlja, jedina škola koja se može podičiti takvom izvrsnošću, a povremeni napadi na nju proizlaze samo iz malicioznosti onih koji zaziru od svega što je dobro i plemenito. Spram takvih Kant savjetuje smirenu indiferentnost. Ono što je sada važno – i u ovome eseju ističe Kant – jest da svi koji to mogu pomognu školi, *gentlemani* i učitelji, roditelji, uopće svi koji znaju što je to odgoj i kakvu važnost ima. Obećana potpora vlasti čini se da je izostala tako da su privatna dobročinstva presudna za opstanak ove pedagoške ideje, zaključuje Kant. O njegovoj posvećenosti opstanku škole svjedoči i napomena na samome kraju ovoga novinskog teksta u kojoj se navodi da se pretplate na bilten škole Philanthropinum, a kojima se financijski potpomaže rad škole, mogu preuzeti u knjižari, ali i kod profesora Kanta ujutro od 10.00 pa sve do 13.00 sati.³³

Kantovo povjerenje u potencijal Philanthropinuma bilo je toliko da osobno posredovao pri upisu Georga Motherbyja, sina svojega prijatelja Roberta Motherbyja, u školu Philanthropinum. Christianu Heinrichu Wolkeu, nasljedniku Johanna Basedowa na poziciji voditelja škole, 28. ožujka 1776. godine Kant piše pismo³⁴ u kojemu ga moli da kao učenika u Philanthropinum primi sina engleskog trgovca, njegova dobra prijatelja. Mali George Motherby, piše Kant, još nije napunio šest godina (što je bila minimalna dob za upis), no posjeduje prirodne kvalitete i motivaciju koje bi ga činile dobrim učenikom u Philanthropinumu. Otac je, naime, dosadašnji Georgeov odgoj koncipirao potpuno negativno što je, ističe Kant u pismu, i po njegovu mišljenju najbolji mogući odgoj za to razvojno doba. Dijete je odgajano bez prisile i uporabe sile, receptivno je za blagost i sugestije, naučeno govoriti istinu. Nema baš najbolje manire, iskren je Kant, ali nije ni zao, niti je podložan zastrašivanju. Mali George tek uz tuđu pomoć zna napisati slova te je zapravo još uvijek *prazna ploča* po kojoj dalje treba ispisivati iskusan učitelj, a tko je bolji nego učitelj u Philanthropinumu.

Posebnu pozornost u pismu preporuke Kant je posvetio pitanju religije. Navodi da je mali George neupućen u religijske obrede iz razloga što još ne razumije njihovu svrhu. U tome je duh Philanthropinuma savršeno usklađen s nazorima Georgeova oca: Robert Motherby želio je izbjeći prerano uvođenje djeteta u religijske prakse da ono ne bi religiju počelo poistovjećivati s nerefektiranim izvršavanjem zadanih ceremonija. Kant svakako podržava taj pristup, o čemu govori i u svojim predavanjima iz antropologije: dijete treba početi podučavati religiji tek kada je ono dovoljno zrelo da razumije koncept Stvoritelja, njegovu volju i zakone te kada može osjetiti zahvalnost. Prerano uvođenje u religiju navodi dijete da riječi ponavlja kao papiga te da s vremenom postane indiferentno spram religije.³⁵ Njegov prijatelj Motherby takav pristup provodi u praksi u roditeljskom domu, a Philanthropinum je, stoga, idealan izbor za školovanje njegova sina.³⁶ Kant uz to iskazuje i povjerenje u »prirodnu« metodu učenja stranih jezika, koju spominje i u svojim predavanjima iz antropologije, te se nada da će Georgu u školi biti omogućena takva nastava iz engleskog jezika. Pismu Kant prilaže primjerak svojega eseja o Philanthropinumu iz *Königsbergische gelehrte und politische Zeitungen*.

28

Čini se da je maksimalan broj upisanih učenika škola dosegnula 1780. godine kada ju je pohađalo 62 učenika. Školu su pohađali učenici starosti od 6 pa sve do 18 godina, iako je prosječna dob bila 9 godina. Alexa Crais, »Elternbriefe an das Dessauer Philanthropinum (1774–1792)«, *Cahiers d'Études Germaniques* (2016), br. 70, str. 99–116, doi: <https://doi.org/10.4000/ceg.900>.

29

R. Loudon, *Johann Bernhard Basedow and the Transformation of Modern Education*, str. 106–107.

30

Friedrich Wilhelm Regge, Kantov bivši student kojega je preporučio za posao, nažalost je umro prije nego što je počeo raditi u Philanthropinumu. Usp. R. Loudon, »'Not a Slow Reform, but a Swift Revolution'«, str. 48.

31

Ibid., str. 44–45.

32

I. Kant, »Essays regarding the Philanthropinum«, 2:449.

33

Ibid., 2:452.

34

Immanuel Kant, *Correspondence*, prev. i ur. Arnulf Zweig, Cambridge University Press, Cambridge 1999., 10:191–10:194, str. 156–158.

35

I. Kant, *Lectures on Anthropology*, 25:728.

36

I. Kant, *Correspondence*, 10:192.

Tri mjeseca kasnije (19. lipnja 1776.) piše kratko pismo Basedowu u kojemu navodi da Robert Motherby smatra da je svaki dan koji njegov sin provede izvan Philanthropinuma uzaludno izgubljen te je, stoga, užurbano prionuo na organizaciju putovanja, da bi George, kako je navedeno u prethodnom pismu, još stigao biti uključen u razne zabavne aktivnosti prije početka nastave, a koje će mu pomoći u prilagodbi na novo okruženje.³⁷ Koliko je poznato, George je nedugo nakon sretno stigao u Philanthropinum i tamo proveo četiri godine.

Epilog

Iako je Philanthropinum krenuo skromno, za tu su se školu od njena otvaranja vezala velika očekivanja. Osnivanje škole podržao je princ Leopold Friedrich Franz iz Anhalt-Dessaua, a na poticaj Johanna Wolfganga Goethea, poznanika Johanna Basedowa. Što zbog nekonvencionalnih odgojnih metoda, što zbog visoke školarine, školu su mahom pohađala djeca imućnijih roditelja koji su budućnost svojih nasljednika vidjeli na uglednim pozicijama u društvu tako da se neki od njih nisu libili uplitati u odgojne metode i obrazovne sadržaje.³⁸ Vodstvo škole moralo je činiti razne kompromise između teorije i prakse odgoja, no ipak se čini da joj je u prvim godinama najviše problema zadavao osnivač škole. Gotovo svi prikazi djelovanja Philanthropinuma ne propuštaju komentirati Basedowljevu beskompromisnu narav i nedostatak takta u ophođenju s ljudima, uključujući i nastavnike u Philanthropinumu. Čini se da su česte fluktuacije u broju učenika, ali i promjene nastavnika, stvarale teškoće u formiranju razreda i u organizaciji nastave, što su primijetili i roditelji nekih učenika te se na to požalili u svojim pismima nastavnicima.³⁹ Teškog karaktera, radikalnih ideja, sa snažnim otporom spram tradicije, ali i neistomišljenika, uz naviku učestalog ekscesivnog opijanja, Basedow nije bio prikladan za poziciju voditelja škole koju je sâm zamislio, osnovao i angažirano promovirao. Nakon tek nekoliko godina na čelu škole naslijedio ga je njegov bliski suradnik Joachim Heinrich Campe, no Basedow je ponovno preuzeo voditeljsku poziciju nakon što je Campe ubrzo nenadano napustio Philanthropinum. Niti njegovo ponovljeno vođenje škole nije slavno završilo te su ga naslijedili suradnici. Basedow je još nekoliko godina obnašao druge funkcije u školi, dok je nije u potpunosti napustio.⁴⁰ Škola se, kontinuirano suočena s nedostatkom novca, tiho zatvorila 1793. godine. Kao jedan od izazova održanju eksperimentalne škole poput Philanthropinuma Seeley navodi da je u obrazovnoj klimi krajem 18. stoljeća u kojoj dominiraju crkvene škole koncept sekularne obrazovne institucije bio neobičan i izazivao sumnjičavost roditelja potencijalnih učenika.⁴¹ Sličan komentar pronalazi se i u jednom Kantovu pismu Campeu u kojemu on sa žaljenjem konstatira da je većina svećenstva, ali i nastavnika, u ruralnim sredinama u snažnom otporu spram Philanthropinuma.⁴²

Sačuvana Kantova korespondencija ukazuje na to da je povremeno od prijatelja primao izvještaje o Philanthropinumu, uključujući i one o promjeni vodstva škole. Posebno se ističe njegova podrška Campeu koji je naslijedio Basedowa na mjestu voditelja škole samo da bi nedugo nakon toga odstupio s te pozicije iscrpljen zbog Basedowljeve konfliktne naravi i kontinuiranoga uplitanja u rad škole.⁴³ Kant u pismu upućenom Campeu navodi da će ga rado preporučiti za jednu visoku administrativnu dužnost, no Campe uz zahvalu odgovara da ga je iskustvo u Dessauu previše i duhovno i tjelesno oslabilo te

da nije spreman preuzeti zahtjevnu administrativnu poziciju. Campe, kao i još dvoje nastavnika koji su otprilike u isto vrijeme napustili Philanthropinum, kasnije su se poduhvatili osnivanja vlastitih malih škola.

Unatoč nevoljama koje su zadesile školu, Kant i dalje vjeruje u njen značaj. U spisu *Über Pädagogik* tako pronalazimo i sljedeći komentar:

»... jedna generacija ne može predočiti cjelovit plan odgoja, [stoga su] eksperimenti važni. Jedinu eksperimentalna škola koja je u određenoj mjeri započela s postavljanjem novog smjera je institut u Dessauu. Moramo zadržati njegovu slavu unatoč mnogim pogreškama koje mu se mogu pripisati, pogreškama koje se mogu pronaći u svim zaključcima izvedenima iz eksperimenata [njem. *Versuchen*], a to je da su novi eksperimenti uvijek potrebni. U određenom smislu ovo je bila jedina škola u kojoj su nastavnici imali slobodu raditi prema svojim metodama i planovima te u kojoj su bili povezani međusobno i sa svim učenicima u Njemačkoj.«⁴⁴

Kant, također, ističe i da istinski slobodno obrazovanje mora biti oslobođeno i od svake sprege s vlašću, u ovom slučaju s prinčevima, što »Basedow i ostali« nisu uočili. Iskustvo pokazuje, nastavlja Kant, da prinčevima nije na pameti opće dobro, nego napredak njihove kneževine i ostvarenje njihovih ciljeva. Ako financiraju određene projekte, onda žele utjecati i na odluke. Umjesto toga organizacija škola trebala bi biti u rukama prosvijećenih stručnjaka jer sav napredak počinje od pojedinaca i od njih se dalje širi, zaključuje Kant.⁴⁵

Čini se da se u središtu Kantova angažmana nalazi njegovo uvjerenje u nužnost promjena u tada aktualnom, još uvijek srednjovjekovnom, pristupu obrazovanju. Jednim dijelom argumente za to uvjerenje obrazložio je u spisu *Spor fakulteta* kojim se pridružio njemačkim intelektualcima iz toga razdoblja u njihovu kritičkom razmatranju ideje univerziteta kao pripadne širem konceptu *Bildung*. Važan dio tih reakcija uključivao je i zagovor radikalne promjene organizacije i ciljeva univerziteta u odnosu na dotadašnji srednjovjekovni model. Ta su nastojanja jednim dijelom utkana i u danas često spominjano humboldtovsku ideju humanističkog obrazovanja.⁴⁶ Međutim, dok studiranje na fakultetu predstavlja korak u zrelost i preuzimanje odgovornosti za vlastiti razvoj, škole imaju drugačiju funkciju – onu uvođenja u svijet, objašnjavanja tog svijeta i stvaranja temelja za formiranje vlastitog identiteta, dakle, ono što bi Kant u spisu *Über Pädagogik* nazivao kultiviranjem i civiliziranjem. Philanthropinum cilja na taj razvojni period te je u Kantovim očima predstavljao idealan način za unaprjeđenje antropološki usidrenog potencijala za usavršavanje.

37

Ibid.

38

A. Craňs, »Elternbriefe an das Dessauer Philanthropinum (1774–1792)«.

39

Ibid.

40

R. Loudon, *Johann Bernhard Basedow and the Transformation of Modern Education*, str. 160–165.

41

Levi Seeley, *History of Education*, American Book Company, New York – Cincinnati – Chicago 1904., str. 128–130.

42

R. Loudon, »‘Not a Slow Reform, but a Swift Revolution’«, str. 48.

43

R. Loudon, *Johann Bernhard Basedow and the Transformation of Modern Education*, str. 162.

44

I. Kant, »Lectures on Pedagogy«, 9:451.

45

Ibid.

46

Ivana Zagorac, »Ideja sveučilišta i uloga filozofije«, *Diacovensia* 25 (2017) 4, str. 531–547, doi: <https://doi.org/10.31823/d.25.4.2>.

Ivana Zagorac

Kant and Philanthropinum

Kant's Support for Innovative Educational Practices

Abstract

“Not a slow reform, but a quick revolution”, wrote Immanuel Kant enthusiastically in 1777 in his plea for change in education. To initiate this change, all that is needed is one school based on philanthropic (German: Menschenfreunde) principles. This school would not only educate children, but also train new teachers in accordance with progressive educational ideas. Kant's plea is not merely a distant wish for future changes; a new school called Philanthropinum had recently been established in Dessau on the initiative of Johann Bernhard Basedow, and Kant became its unofficial promoter. He appealed in newspapers for public support of the school, facilitated the enrolment of his friends' children in Philanthropinum, and wrote recommendations for teaching posts for his former students. In his initial lectures on pedagogy, he used Basedow's textbook, and in his other writings, lectures, and private letters, he emphasized the importance of this small school. What was it about the organisation of this school and Basedow's pedagogical ideas that so excited the respected but proverbially reserved philosopher? This paper discusses various aspects of Kant's involvement and his views on innovative educational practices.

Keywords

Immanuel Kant, Johann Bernhardt Basedow, Jean-Jacques Rousseau, negative education, Philanthropinum, lectures on anthropology, *Über Pädagogik*